

"Αστρο τοῦτο σπουδαῖο τοῦ στρατοπέδου, πόσες καὶ πόσες φορὲς
 ἔρριψε τὴν ἀχτίνα του, κι' ἔφεξεν ἄγριο πόλεμο, — πάει, ἔδυσε τώρα"
 ἀλλὰ μὲ τοῦτο τί; ἀπὸ τίς δόξες του, ἔχνη ἀρκετώτατα δὲν καθίσαν
 στὴν κόψη κάθε σπάθας, ἄξια γιὰ νὰ ὀδηγᾶνε
 στὴ φεγγερὴ τῇ Νίκῃ;
 Μονόνια! Μιὰ καὶ ἡ φύση θέλησε νὰ καλλύνῃ
 μὲ τέτιες θεσπέσιες τοὺς κάμπους σου βαφές καὶ τὰ ὄραϊα βουνά,
 πῶς μπορεῖ, καὶ ποιονοῦ φαντασία συλλαμβάνει, ποὺ Τύραννος ποτὲ
 τῆς σκλαβιάς μάβρες πατημασιὲς ν' ἀποτυπώσῃ ἐκεῖ; [θαρρῆ
 Χίλια Ὁχι, ὦ Ἑλευθερία! Καὶ δὲ θὰ γενοῦμε ποτές μας
 τοῦ χαμογέλιου σου. Σύρε, Θεά μας, καὶ λέγε [ἀρνητές
 στοὺς Κατακτητές μας, σ' αὐτοὺς τοὺς Δανέζους
 πῶς μᾶς εἶνε ἀλαφρώτερο, ἕναν βαρὺν αἰῶνα, ν' ἀγκομαχᾶμε στὴν
 [ἀγκάλῃ
 τοῦ τάφου σου, παρὰ τὸν ὕπνο μιᾶς στιγμῆς στὶς ἀλυσίδες τους.

Οὐδὲ μᾶς ἀπολείπει, καὶ πῶς δύναται; ἡ μνήμη τῶν ἀγαπητῶν
 σύντροφων, πληγῶμένων, νὰ κοιτουνται σὲ μέρες τῆς Ἀπελπισίας
 παρήγοροι στὸ πλάϊ μας, ἐνῶ πορφύρωνε ὅλο τῆς Κοιλιάδας
 τὸ γρασίδι ἀπὸ κρονοῦς τὰ αἵματά τους, — συντρόφοι ἀσάλευτοι
 οἱ πολυαγαπημένοι, οἱ Νικητὲς Νεκροί! [ἐκείνοι
 Ὁ ἴδιος Ἥλιος ποὺ βλογᾷ σήμερα καὶ φλογίζει τ' ἄρματά μας,
 εἶδεν αὐτοὺς νὰ πέφτουν κατὰ τῆς Ὀσσορας τὴν πεδιάδα.
 Μονάχῃ μας εὐκὴ ἐτοῦτο τώρα ἄς ἀποβῇ:
 Πῶς, τὸ βραδάκι, ποὺ θὰ πάη ν' ἀκουμπήσῃ
 ὁ ἥλιος τοῦτος, πῶς, νὰ μὴν τὸν κάνουμε νὰ κοκκινίσῃ ἀπὸ ντροπὴ,
 βλέποντας τάχα, ὃ μὴ γένοιτο, πῶς μάταια
 ἔκείνοι τότες πέσαν ὑπὲρ ἀναξίων.

Τ. ΠΑΠΑΤΣΩΝΗΣ

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΟΥ ΚΑΒΑΦΗ "ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΑΧΑΪΚΗΣ ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΠΟΛΕΜΗΣΑΝΤΕΣ"

1

Στό:

"Εβδομον ἔτος Πτολεμαίου Λαθύρου",

δηλαδή στὸ 110 π.Χ., γράφθηκε θεωρητικὰ κι' ἀπὸ ἕνα
 φανταστικὸ Ἀχαιο τὸ ποίημα. Τὴν χρονολογία ἀξίζει νὰ

τὴν ὑποσημειώσωμε, γιατί στὸν Καζάφη δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ἀπομονωμένο καὶ τυχαῖο. Ὅλα εἶνε δεμένα μὲς στὴ τέχνη του, κι' ὁ ἕνας στίχος του φωτίζει καὶ τοὺς ἄλλους: παράδειγμα ἔδω ὁ πρῶτος στίχος, ἡ κλασσικὴ ἀρχή, ποῦ ὅλη θ:λησις, τὴ δωρικὴ ἀρχιτεκτονικὴ θυμίζει:

“Ἀνδρεῖοι σεῖς ποῦ πολεμήσατε καὶ πέσαι' εὐκλεῶς”

ὁ Ἀχαιὸς τοῦ Καζάφη δὲν συνθέτει μέσα στὴν ἀνεμοζάλη καὶ στὰ πάθη τοῦ πολέμου· γράφει «ἐν Ἀλεξανδρείᾳ» τριανταἕξη χρόνια μετὰ τὴν πτῶσι τῆς Κορίνθου (146 π.Χ.), μετὰ τὴν τελειωτικὴ καταστροφὴ τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας. Ἀγανάκτησι καμιά, ἢ αἰσθημα ὅτι δῆποτε γιὰ τοὺς ἐχθρούς, ποῦ πῆραν τὴν ἐλευθερίᾳ τῆς πατρίδας του, ἔξω ἀπὸ τὴν καρδιά του δὲν πηδᾷ ἀνυπόμονα. Μελαγχολικά, διακριτικὰ μόνο θαυμάζει:

“τοὺς πανταχοῦ νικήσαντας μὴ φοβηθέντες”

Περίθλεπτος στὴν Ἀλεξάνδρεια ἦταν ὁ ποιητής, φοβοῦνταν ἄραγε τὴ Ρωμαϊκὴ λογοκρισίᾳ, ποῦ δίπλα στοὺς ἀ' ὑνατοὺς Λαγίδες, — στὸ Λάθυρο, στὲς Κλεοπάτρες, — εἶχε ὠτακουστές; Ἡ πίστευε σὰν τόσους τότε, πῶς ἦ ὑποταγὴ στὴ Ρώμῃ ἦταν μοιραία: θέλημα τῶν θεῶν, ἢ κάτι τέτοιο; Τόση τύχη, τόσες νίκες κατὰ σειρὰ καὶ ἐπὶ τόσα χρόνια, καμιά πόλη ἔως τότε δὲν εἶχεν εὔρει. Στὸ 110 π.Χ., κι' ἀπὸ καιρό, κανένας ἐχθρὸς, ἔστω μικρός, στὸν ὀρίζοντα δὲν φαίνονταν ἐπίφοβος γιὰ κείνους ποῦ ταπεινώσαν, ὑπέταξαν, κατέστρεψαν, τὴν τρομερὴ Καρχηδόνα τοῦ Ἀννίβα καὶ τὰς Συρακούσας, καὶ τὴν ἀνίκητὴ Μακεδονία τοῦ Φιλίππου καὶ Περσέα, καθὼς καὶ τὰ ἀμέτρητα πλήθη τῆς Μαγνησίας, τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Μεγάλου. Ναὶ μὲν ὑπῆρχαν ἀκόμη βασιλεία ἑλληνικά καὶ βασιλεῖς, μὰ οὔτε οἱ ἴδιοι πίστευαν στὴν ἀρχὴ τῶν ὁ τελευταῖος Ἀιταλίδης, χθὲς προχθὲς, στὸ 133 π.Χ., ἄφινε τὸ βασίλειό του, τὴν Πέργαμο στὴν Σύγκλητο κληρονομία. Ὁ Μιθριδάτης, ποῦ ἔμελλε γιὰ λίγο νὰ κλονίσῃ τὴν πίστη τῶν ἑλλήνων, ποῦ πρόκειτο νὰ τοὺς θαμπώσῃ μὲ τὴν δύναμι του, ζοῦσε· μὰ ἦταν ἀκόμη ἄσημος, ἄγνωστος βασιλῆσκος στὴν ἄκρια τοῦ Πόντου. Καὶ οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι, τοῦ Σύλλα καὶ Μαρίου, ποῦ θὰ ἔδειχναν πῶς κ' οἱ Ρωμαῖοι ἦταν ἄνθρωποι σὰν τοὺς ἄλλους, μὲ ἐλαττώματα γνωστὰ κ' ἑλληνικά, μὲ πάθη

κομματικά και φιλαργυρίες, δὲν εἶχαν ἀκόμη ἀρχίσει. Ἀήτ-
τητη, καὶ κοσμοκράτειρα γιὰ τὴν αἰωνιότη, στὸ 110 π.Χ.
φαίνεται ἡ Ρώμη.

2

Τὸ πρῶτο δίστιχο μὲ τὴν ἀρχαϊκὴ λιτότητά του, θὰ
ϊκανοποιοῦσε τέλεια ἓναν Ἕλληνα τοῦ Ε'. αἰῶνα. Τόσα
ἤδη λέγει κι' ὁ ἴδιος ὁ Σιμωνίδης θὰ τὸ ζήλευε. Ὅπως
ὅμως ἀλλάζουν οἱ ἐποχές, καὶ ἰδεώδη τοῦ ὠραίου γίνον-
ται ἄλλα. Τὸ ἐπιτύμβιο τὸ Λακωνικὸ, ποῦ μόνο γενικὰ κ'
ἠρωϊκὰ αἰσθήματα γύρω του ξυπνᾷ, οὔτε στὸν Ἑλληνι-
στικὸ κόσμον τοῦ β'. αἰῶνα, οὔτε ἰδιαίτερα σὲ μᾶς, μπο-
ρεῖ νὰ δώσει μιὰ τέλεια καὶ γεμάτη αἰσθητικὴ συγκίνησι.
Ἀπομονωμένο ἂν μᾶς τὸ ἔδιδαν, ὠραῖο, μὰ πρὸ πάντων
κολοβὸ θὰ τὸ αἰσθανόμεθα ἓνας ποιητὴς πλούσιος, καὶ
στὴ παγκόσμια τέχνη νέος ὅπως ὁ Καβάφης, δὲ μπορούσε
γιὰ θέμα νὰ τὸ διαλέξει. Τὴν ἀφορμὴν του, τὴν ἀληθινὴ
ψυχὴ τοῦ ποιήματός του μᾶς τὴν δίδει ὁ τρίτος στίχος του:

“Ἀμωμοὶ σεῖς, ἂν ἔπαιταν ὁ Δίαυς κι' ὁ Κριτόλαος” (¹)

ποῦ κιόλας μὲ τὸ «ἄμωμοι», — ἀντίρρησι σὲ κάπια γε-
νικὴ κατάκρισι, — μᾶς ἐμβάζει καὶ μᾶς κλείνει σ' ἓνα ἔσω-
τερικὸν κόσμον ἰδιαίτερον, σὲ μιὰ ποιητικὴ ἀτμόσφαιρα ζωῆς
ἀτομικῆς, Καβαφικῆς ἢ καὶ Ἀχαικῆς, — κατὰ τὴν
ἀνάγνωσι.

Τὴν γενικὴν κατάκρισι τὴν δημιουργήσε ὁ Πολύβιος,
ποῦ ἂν καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 125 π.Χ. δημοσίευσε τὸ ἔργον του,
κατώρθωσε νὰ ἐπιβάλλει τὴν δυσαρέσκειαν του καὶ τὰς κρί-
σεις του, ὅχι μονάχα στοὺς συγχρόνους του μὰ καὶ στοὺς
σημερινούς ἱστορικούς μας. Τρελλοὺς τοὺς Ἕλληνες τῆς
ἐποχῆς χαρακτηρίζει· κακούργους ὀνομάζει τὸν Δίαυον, τὸν
Κριτόλαον. Πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ, ἅμα τὸν πόλεμον
κῆρυξαν, γελᾶσθῃκαν, μιᾶς κι' εὐκόλα, πολὺ εὐκόλα πρό-
κειτο νὰ νικηθοῦν. Κι' ἀφοῦ τὸν κῆρυξαν, τὴν συμπολιτείαν
των ποῦ δὲν εἶχε καὶ τόσο πληθυσμὸς, ἑλληνικότατα καὶ τὴν
ὑστερὴν στιγμὴν χώρισαν σὲ δυὸ κόμματα, γιὰ ζητήματα χο-
μματικά, — ἐλπίδες δήμευσης τῶν περιουσιῶν, ἐλευθερίες

(¹) Ἰδὲ σχετικὰ τὴν ὠραία σελίδα ποῦ ὁ Γ. Βρυσιμιτζάκης
τοῦ ἀφιέρωσε στὴ «Πολιτικὴ τοῦ Καβάφη» του. Ὁ στίχος αὐτὸς
μπορεῖ νὰ διαβασθῇ σκληρὸς σὰν παροιμία.

δούλων, κατάργησι χρεῶν, — κι' ἄλλες δημαγωγίες, ἐκτὸς ἀπὸ τῆς δολοφονίας τῶν πολιτικῶν ποῦ δὲν πίστευαν σὰν κ' ἐκείνους. Καὶ τὸ χειρότερο· ἀφοῦ τὸν λαὸ φανάτισαν καὶ τοῦ ἔκαναν πιὸ αἰσθητὲς τὲς ταπεινώσεις τῶν Ρωμαίων καὶ τὴν ἀνάγκη μιᾶς πιὸ τέλειας ἐλευθερίας, ὅχι μονάχα ὅσους ἔτρεξαν μὲ ἐνθουσιασμό σὲ στρατὸ δὲ διοργάνωσαν, μὰ κι' ὅταν οἱ πρῶτες ἦττες ἦλθαν τρομερές, γιὰ νὰ κρατήσουν λίγο ἀκόμη τὴν ἀρχὴ καὶ σώσουν τὸ κορμὶ των, δὲν δέχθηκαν νὰ συνθηκολογήσουν μὰ ἀφῆκαν τὸν Μούμιο νὰ μπεῖ, ἔστω καὶ χωρὶς μάχη, ἐχθρὸς στὴν Κόρινθο· τοῦ ἔδιδαν ἔτσι τὸ δικαίωμα νὰ τὴν κάψει.

Ἄν ὅμως αὐτὸν τὸν πόλεμο κι' ὁ ποιητὴς τὸν κρίνει ἀδικαιολόγητο, μιᾶς καὶ τὲς αἰτίες του, Δίκαιο καὶ Κριτόλαιο, δίχως καμιὰ ἀντίρρηση καταδικάζει, ἐντούτοις τέλεια κ' ἐσωτερικὰ δὲ θὰ ἐπείσθῃ· ἡ ἐγκεφαλικὴ του κρίσι, ὁλόκληρο τὸ εἶνε του, κ' ἰδιαίτερα τὴν καρδιά του, δὲ θὰ τὰ κατέκτησε. Ἀχαιὸς κ' ἐκεῖνος ἦταν, μὰ καὶ καλλιτέχνης, — ἐπιτύμβια θαυμάσια γράφει, — τὴ «λείαν τῆς Κορίνθου», τὰ ζάρια ποῦ οἱ στρατιῶτες τῶν Ρωμαίων ἔπαιζαν ἐπάνω στὰ ἀριστουργήματα τῆς ζωγραφικῆς, στὸ «Βάχο» τοῦ Ἀριστείδη, εὐκόλα δὲν ἦταν δυνατόν νὰ τὰ λησμονήσῃ. Τὸ «βάραροι εἶνε κ' οἱ Ρωμαῖοι», τὸ «ἄδικο θὰ ἔχουν κι' αὐτοὶ» θὰ τὸ ἐσκέφθῃ ἂν καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια δὲν τολμᾷ, δὲν λέγει, ἴσως καὶ στὸ 146 π.Χ. ἦταν νέος καὶ στὸν πόλεμο τῶν Ἀχαιῶν δὲν πῆγε. Πάντως, τὴ σκοτεινὴ αὐτὴν ἀντίστασι στὴν ἀλήθεια τῆς ἱστορίας ὀρισμένως θὰ τὴν αἰσθάνθηκε ἀφοῦ ζητεῖ νὰ σπάσει τὲς γενικότητές της. Θὰ τοῦ φάνηκαν πολὺ ἀπόλυτες, μιᾶς καὶ γυρεύει νὰ ἰδεῖ πιὸ τωρινὴ τὴν πραγματικότη των. Ἡ αὐλαία ποῦ σηκώθηκε στὸ θέατρο τῆς συνήδεισής του, — ὅπως μᾶς ὑποβάλλει, — τοῦ ἔδειξε στὸ βάθος τῆς σκηνῆς, ἓνα ἄμορφο πλῆθος ποῦ γύρω στοὺς ὑπεύθυνους σπρώχνεται. Μέσα ὅμως στὸ πλῆθος — πλῆθος ἦταν — δὲ θὰ ὑπῆρχαν ἄνθρωποι «ἄμωμοι», ποῦ, — σὰν αὐτόν, — μόνο βαρβάρους τοὺς Ρωμαίους αἰσθανθῆκαν, ποῦ σὲ μιὰ Ἀχαΐα ἀνώτερη, — ὅχι στὴν πραγματικὴ τοῦ Πολυβίου, — πίστευαν; Βέβαια θὰ ὑπῆρχαν, συμπεραίνει ὁ Ἀχαιὸς ποῦ μὲ συγκίνηση μέσα εἰς τὸ σωρὸ προσπαθεῖ νὰ τοὺς διακρίνει καὶ τοὺς σώσει ἀπὸ τὸ βάραθρο τῆς κατάρας καὶ τῆς λήθης ὅπου τοὺς ἐκύλισεν ἡ ἱστορία. Τίποτε τὸ μεγάλο, τὸ ἱστορικό, δὲν

ἔκαναν οἱ «ἄμωμοι» αὐτοί, μὰ δὲν φοβήθηκαν οὐτ' ἐκείνους ποῦ νίκησαν παντοῦ. Ἦταν ἄνδρεῖοι, δηλαδὴ: ἴσως ἀπλοῖκοι μὰ ὀρισμένως οἱ μόνοι ὠραῖοι, αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ τὸ λησμονοῦμε ἅμα τὸν ἄσχημο αὐτὸν πόλεμο διαζάζομε.

Πιὸ πέρα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια ὑπάρχει μία ἄλλη, πιὸ ἀτομικὴ καὶ πιὸ αἰώνια. Αὐτὴν ὁ Καθάφης συχνὰ ζητεῖ ὅταν μὲ συγκρίνησι στὲς μύτες τῶν ποδιῶν του σηκώνεται γιὰ νὰ διακρίνει, πιὸ μακρυνὰ ἀπὸ τὴν θετικὴ γραμμὴ τοῦ ὀρίζοντα τὲς χῶρες, ποῦ ζοῦν χαμένες μέσα στὸ χρόνο, μέσα στῆς μνήμης μας τὴν ἀνεπάρκεια, μέσα σ' ἓνα πλῆθος ἄμορφο ἢ καὶ μέσα στὴν ἀστάθεια τῆς πολύπλοκης θέλησής μας. Δὲν εἶνε ἄνεια κ' εὐκόλῃ Τέχνῃ, ἢ στάσι αὐτῇ τοῦ Καθάφη· δὲν τοῦ ἐπιτρέπει μὲ ἡσυχία νὰ ζωγραφίξει καὶ νὰ περιγράφει. Μᾶς λέγει λίγα ποῦ κι' ὁ ἴδιος μισοβλέπει ⁽¹⁾, μ' αὐτὰ ἀρκοῦν γιὰτὶ τὸ μάτι του ξεύρει καὶ διαλέγει τὰ ὑπόλοιπα τὰ ὑποβάλλει. Ὁ ἐνεργητικὸς ἀναγνώστης, — ὁ μόνος ἐνδιαφέρων, — τρέφει τοὺς σπόρους τοῦ ποιητῆ γιὰτὶ τὸν σπρώχνει ὁ πειρασμὸς νὰ τοὺς ἰδεῖ δένδρα ὀλόκληρα μέσα σ' ἓνα τοπεῖον περιβάλλον. ὅπου ὅλα ἐκ τῶν προτέρων δὲν τοῦ εἶνε γνωστά, ἀφοῦ κ' ἐκεῖ ὑπάρχουν ἀνάγκες καὶ περιορισμὸς πραγματικότης: οἱ χρονολογίαι οἱ ἱστορικῆς, καὶ τὸ ἄγνωστο καὶ μόνον ὑποψία ξένο παρελθὸν — ἐδῶ τοῦ Ἀχαιοῦ. Τὸ δρόμο τοῦ ξεγυλίγματος τοῦ δένδρου μᾶς τὸν ὑποβάλλει ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς μὲ τὸ ρυθμὸ τοῦ στίχου του, μὲ τὲς σιωπές του ⁽²⁾, ἢ καὶ τὸ πιὸ συχνὰ μὲ μιὰ γραμμὴ ψυχολογικὴ, ποῦ κλείνει μέσα της ἓνα πεπρωμένο ἐσωτερικόν. ⁽³⁾

(1) «Ἐκόμισα στὴν Τέχνῃ — κάτω μισοειδωμένα».

(2) Ὁ Ἀχαιὸς, ποῦ δὲν μᾶς ἀναφέρει τοὺς Ῥωμαίους ποῦ εἶνε πρόσωπον ἐνεργὸν τοῦ ποιήματος. Πόσα γιὰτὶ μᾶς ὑποβάλλει.

(3) Ὁ δειλὸς πατριωτισμὸς τοῦ Ἀχαιοῦ. Ἡ κομπή καὶ φανατικὴ γιὰ γράμματα νεότης τοῦ παιδιοῦ στὸ «Νέοι τῆς Σιδῶνος». Τὰ γηρατεῖα τοῦ Φιλίππου στὸ «Μάχη τῆς Μαγνησίας». Ἡ παιδικὴ ἡλικία μὲ τὴν ἀνάγκη τῆς μιᾶς δικαιολογίας ποῦ εἶναι κ' ἐκδίκησι συγχρόνως στὸ «Εὐνοία τοῦ Ἀλεξάνδρου Βάλα» κτλ.